

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Михайло
КОЦЮБИНСЬКИЙ

FATA MORGANA

Харків
«Фоліо»
2016

ЧАСТИНА ПЕРША

Коли Андрій Волик проходив повз головний будинок погорілої сахарні, зі стін руїни з галасом знялось вороння, а всередину з лускотом посипались тиньк і цегла. Хоч сахарня, давно вже закинена, розсипалася і заросла травою, в порожніх будинках її раз у раз вчувався шум, немов гомін машин і робітників лишився на старому житлі. Минаючи купи битої цегли, білі плями вапна, напівприкриті молодими бур'янами, гнилі трухляві жолоби і чорні діри— вікна, з яких немов щось виглядало, — Андрій згадував колишнє. Яка-небудь шина, що блищала з трави, мов плазуюча гадюка, або чавунне колесо, до половини загрузле в землю, викликали перед його очі картину шумливого життя фабрики, і він бачив себе коло вагонеток з цукром або біля апарата. Тоді він брав тринадцять карбованців на місяць!..

— То були часи, пане добродзею! — казав він уголос до себе і гладив білого вуса.

Андрій прямував до старого береста, що ріс на вершечку горба. Звідти злазили з горбка униз фабричні будинки.

Вліво від Андрія грав на сонці срібними брижами ставок, немов риби купались в ньому, а за ним, на другому горбі, ховалася поміж деревами церква... За берестом лежала доли широка й зелена лука, порізана закрутами синьої річки. Верби й верболози сіро-зеленим туманом котилися по луці і закривали подекуди воду. На виднокрузі, в далеких околицьніх селах, білили дзвіниці.

Був сонячний ранок провідної неділі. По церквах дзвонили. Далекі дзвони гуділи в ясному повітрі тихо й мелодійно, і здавалося, що то дзвенить золоте сонця.

Андрій поглядав на розвалені кам'яниці і радісно хитав головою.

— Га! Вже воно так довго не буде!.. Вони як візьмуть у свої руки, то швидко пустять пару!..

«Вони» — були німці чи чехи, а може, й жиди, що перед шістьма роками приїздили оглядати згорілу сахарню. Хоч потому ніхто вже не цікавився руїнами, Андрій не покидав надії, що ось-ось не видно як найдуть пани, усе полагодять і пустять фабрику.

Ну, а тепер він певний, бо панський пастух Хома Гудзь шепнув йому ту новину. Хома хоч ходить біля товару, а все ж ближче до панів, бо треться коло них. Буде фабрика, буде!..

Бо то, пане добродзею, чиста загибель тепереньки чоловікові: заробити нема де, землі зроду не було, комірне плати, кругом злидні, а їсти мусиш! Та! Велике щастя — латочка землі!.. Крутиться один з одним на своїй скибці, а сам ходить чорний, як земля... а їсть не краще за того, що нічого не має... Хазяї!..

Андрій з презирством чвиркнув крізь зуби.

От фабрика — то вже щось інше. Не страшна тобі ані посуха, ані дощі. Робота чиста, рівна. Прийде термін — бери гроші...

І він тоді пив пиво... Наготові. Чисте, золоте, холодне пиво... Тьфу! Аж слина котиться...

Думка була: підросте Гафійка, найметься на фабрику. Де вона заробила б стільки?! І швидше віддалася б. Авжеж... Таже то гурт,— знайшовся б такий, щоб посватав. Апаратчик або й шлюсар... Нехай стара не дурить голови ні собі, ні дівці: хазяйський син не візьме убогої — не такий світ тепер. Авжеж...

Його думки пливли далі. Такі легкі, такі прозорі, як весняне повітря. Нема руїн. Скрізь нові будинки. Гук машин, сичання пари, тиск людей, ціле пекло роботи. Все рушається, все живе, все таке принадне. І він чує силу у своїх руках, а в роті має смак холодного пива...

Останні дзвони завмерли в повітрі. З церкви виходять. З гори аж до греблі суне поволи хмара народу. Гупають сільські чоботи, лопотять підтички і тріпотять на вітрі стрічки в дівчат.

Он йде Маланка. Мала, суха, чорна, у чистій сорочці, в старенькій свитці. Андрій не бачить її обличчя, але знає, що у неї спущені додолу очі й затиснені губи. Ми хоч бідні, але чесні. Хоч живемо з пучок, проте й для нас є місце в церкві. Коло неї Гафійка. Наче молода щєпа з панського саду. У Андрія під вусом блукає усмішка. Він знає, що в селі немає кращої дівчини. Сімнадцятий рік пішов з Пилипівки.

— Га-га-га! Ось де він править службу Божу. Здоров!..
Грубий голос йде знизу, й старий безвусий вид панського пастуха Хоми Гудзя виглядає з-за похилого баркану.
— А ви ж думали де? Дай Боже...
— На дідька б лисого сидів я тут — уже краще у Менделя... Цапин син привіз свіже пиво, коли не бреше... Я таки казав йому — бодай тобі, кажу, така болячка у печінки, і твоєї Сурі, і всьому кодлу твому...
— От купить, тоді й розкушаємо, яке воно...
— Бодай ви всі повиздыхали по такій правді, як держите свіже пиво... А що, думаєте, не куплю? Ходім вип'ємо, бий його тряця...
— Але купите? А з волами ж як? Сам пан догляне?
— Хай вони виздыхають йому до ночі... Він думає, сто сот крот, що я й у проводи пожену товар на пашу? Луснеш, а не діждеш... Щось маю казати вам...
— Ну, ну?
— Приходьте з полудня до Менделя, тоді скажу...
— Ну, ну!
— Побалакаємо, нап'ємось пива, стонадцять... — Кінець фрази згинув за тином.

* * *

Андрій поспішавсь додому. Перед ним лежав шлях, курний уже, хоч була рання весна. Сіро-зелені поля лягали з обох боків. Над шляхом біліла його хатинка, мов йшла кудись із села і зупинилась спочити. По дорозі тяглись люди з ціпками, з клунками. Ось Гафійка винесла одному води. Стали й розмовляють. Знов надходить купка... Ще рядок... Проходять та й проходять. А той стоїть. Еге-ге! Таж то цілий ключ журавлиний. Ідуть та й ідуть. Десь у Таврію або на Кубань. От тобі й хазяйські сини, хлібороби... Своя земля просить рук, а він знявся та й... А що ж робитиме один із другим на своїй латочці? Намножилося вас. Нема на вас війни або холери. Одні з села, а другі в село, як отой Марко Гуша, що недавно привели, як рештанта... Брав, пане добродзею, на фабриці сімнадцять карбованців у місяць і почав бунтувати. Плату йому давай більшу, роботи йому багато, бач. Начальство йому одно, а він йому друге... Ну, не хочеш, то маєш: попарили нагаями та й гайда додому під калавуром... Та я б такому бунтареві...

А той стоїть. З ким це вона забалакалась? Либонь, Прокіп Кандзюба? Таки він. Он вийшла на поріг Маланка

та й сховалась назад.... Хай дівка постоїть з хазяйським сином... Гляди, щоб не засватав. Ха!.. Аякже!..

Андрій підійшов до хати. Крива, похилена хатинка, з чорною стріхою і білими стінами, стояла поміж закинутих, із забитими вікнами осель, колись побудованих фабрикою для робітників, і здавалась чимсь живим і теплим серед холодних мерців. Біля хати сіріли скопані грядки, від воріт до порога вела стежечка.

Зате сусідні городчики були повні сміття і грузу; необроблена земля їжилась торішнім бадиллям, і на чорних руїнах завжди сиділо вороння.

Андрій застав Маланку покірливу й ласкаву, як завжди по службі Божій. Значить, вона лаятиме його сьогодні не так, як в будень, а з солодкою усмішкою і ніжними словами. Поглядаючи скося на щільно стулені жінчині уста, він з побільшеною жвавистю скинув із себе свиту і розсівся на лаві, як пан. Га! Хіба він не господар у своїй хаті! Проте Андрій плекав таємну надію, що все минеться якось і жінка не зачепить.

Та саме в той мент, здіймаючи з мисника миску, Маланка скинула на нього оком.

— Найнявся?

«О! Таки починається!» — подумав він, але удав невинного:

— Що?

— Чи найнявся в економії, питаю?

«Ач, невірна баба: і знає, що не був я там, а питає».

— Ат, дай ти мені спокій з тою економією... не те у мене на мислі тепер. Он, казав Гудзь, швидко сахарню будуватимуть.

— Слухай, серце, Гудзя, слухай, Андрійку... якраз почепиш торби, та й мені доведеться...

Вона студила сухі губи і зняла очі до стелі! Що ж! Вона мовчить, бо у свято гріх лаятись, але коли б усім тим, що плещуть про фабрику, покорчило язика, то це було б дуже добре. Фабрика, фабрика, а де вона? Ну, була фабрика, а хто мав користь із неї? Мендель. Може, неправда? Може, не в Менделя лишав він заробіток? Що вони мають, чим живі? У неї вже руки посохли од праці, вона вже жили висотала з себе, аби не здохнути, прости Господи, з голоду...

І вона совала йому перед очі сухі і чорні, немов залізні, руки, голі до самого ліктя.

— Бо чоловік не заробить, ой не заробить, серце моє. Він думає про пиво, а про те ні гадки, що...

І пішло. Вона йому вчитувала, вона його сповідала, вона кропила його, підкурювала і садила чортами так обережно, так делікатно, як тільки можна було в неділю, по службі Божій, а він, червоний, немов варений рак, спочатку відмовчувався, а далі й собі почав верещати тонким і надірваним голосом.

Таки переміг.

— Тьху, тьху, тьху! Тричі тьху на твою землю! Хай вона тобі западеться! Не наймуся я й не буду в землі ритися. Вона витягла з мене усі сили та й пустила на старість гоголо. Тьху, ще раз тьху на неї...

Тоді Маланка стала, як стовп, і зняла руки до неба:

— Що ти кажеш, непритомний! Та ти ставай на коліна та цілуй її... їж її, землю святу, вона тебе годує... вона тебе й сховає, чоловіче...

Вона стала біла, як біль, і справді налякана.

Хмару розбила ластівка. Вбігла Гафійка, сквапно ховаючи щось за пазуху. Оце чисте, виплекане, немов вилізлане матір'ю звірятко, таке туге, як пружина, з круглими бронзовими руками й ногами, в золотих волосинках, ота весняна золота бджілка — вкинула в хату щось таке, від чого білі стіни під низькою стелею осміхнулись, голуб перед образами крутнувсь на нитці, і козаки з червоного паперу, наліплені на стінах, узялися в боки.

— Мамо, давати обідати?

— Давай, давай, Гафійко...

Маланка зразу відійшла.

— Та чого ти крутишся по хаті, мов дзига? Так і миски поб'єш. І в церкві усе крутилася та оглядалася...

— Та його не було в церкві.

— Кого «його»?

— Та то я так...

— Що тобі, дівко, сьогодні: мало борщу не перекинула.

— Страх, розкажує, яке діялось: народу, каже, як на війні, сила-силенна...а кінні наступають, душать. «Розходьтесь!» — гукають. А ті: «Не підемо, давай нам наше... ми за правду».

— Та хто розкажує?

— Марко... недавно прийшов з Адесу...

— Це Гушин? Кажуть, піймався на злодійстві, посидів у тюрмі, та й привели сюди на втіху старому батькові.

Гафійка спалахнула: